

AKDENİZ'DE BİR “MÜMTAZ EYALET” : GİRİT (1669-1869)

“THE DISTINGUISHED PROVINCE” IN MEDITERRANEAN: CRETE
(1669-1869)

Nevzat GÜNDAĞ*

Özet

Anadolu’da kurulan beylikler döneminden itibaren Türklerin dikkatini çeken Ege denizindeki adalar, gerek stratejik önemleri gerek ticari kaygılar, gerekse iskân politikaları çerçevesinde özellikle Aydınoğulları ve Saruhanoğulları’nın fetih siyasetlerinin kapsamına girmişlerdir. Osmanlı Devleti zamanında bu siyasetin bir parçası olan bu adaların en büyüklerinden olan Girit ve Kıbrıs adaları 1538 Preveze Deniz Savaşı’nın verdiği rahatlıkla fethedilmişlerdir. Bu savaştan sonra Osmanlılar, Venediklilerden aldıkları Akdeniz hâkimiyetini 1571’de Kıbrıs’ı alarak sağlamlaştırmışlardır. Osmanlı Duraklama Devri’nin getirdiği bazı gailelerden dolayı geciken Girit’in fethi, tamamen Osmanlı idaresine geçmesi ise 6 Eylül 1669’da “Poliocastro Antlaşması” ile gerçekleşmiştir. Venedikliler tarafından Fazıl Ahmet Paşa’ya teslim edilen adaya, Osmanlı Devleti tarafından “mümtaz eyalet” statüsü verilmiş ve bu durum Venedik siyasetinden mustarip olan ahaliyi rahatlatmıştır. Bu yüzden bir kısmı Müslümanlığı seçen Hristiyan Giritlilerin ayrıcalıklı statülerini içlerine sindiremeyen birkaç Osmanlı Valisi cezalandırılarak Adadan uzaklaştırılmak zorunda kalmıştır. Adada adil bir yönetimi asırlarca uygulayan Osmanlı Devleti, değişik tarihlerde çıkardığı fermanlarla adada kurulan meclisleri de ıslaha tâbî tutmuş ve Ada halkının çağdaş bir yaşantı içerisinde olmasını sağlamıştır. Hanya, Kandiye ve Resmo’da kurulan bu meclis sistemi, 1868 Girit Nizamnamesi adı altında yeni bir demokratik düzenleme gelinceye kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler:*Girit, Resmo Sancağı, Fazıl Ahmet Paşa, Poliocastro Antlaşması, Mora İhtilâli.*

Abstract

The islands in the Aegean Sea, which attracted Turks’ attention as from the period of beyliks established in Anatolian, were entered into the conquest policy particularly for Saruhans and Aydıns because of the islands’ strategic significance, commercial concerns and location policies. In Ottoman Empire, Crete and Cyprus Islands, two of the biggest ones, which were part of this policy were conquered with the comfort of The Battle of Preveza. After this battle, Ottomans strengthened the Mediterranean domination took from Venetians by taking Cyprus in 1571. Crete Conquest delayed because of some troubles resultinf from Ottoman Unproductive Period was occurred with the treaty of Poliocastro in 6th september of 1669. The island granted Fazıl Ahmet Pasha by Venetians was given statu as “distinguished province” by Ottoman Empire and this situation relieved the community suffering from Venetians’ policy. Therefore, some Ottoman governors who couldn’t accept the distinctive statü of some of the Christian Gretans chose the Islam were have to be expelled. Ottoman Empire practicing the equitable government in the island for ages put the parliament establish in the island through the edicts passed in the different dates to the improvements and provided a modern life for society in the island. The chamber system established in Hanya, Kandiye, Resmo continued under the name of 1868 Crete Regulation until a new democratic regulation came.

Key words:*Crete, Resmo Flag, Fazıl Ahmet Paşa, The Treaty of Poliocastro, Mora Revolution.*

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kınıklı Yerleşkesi/DENİZLİ

Giriş

Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'in kilit noktasında bulunan Girid adasının, Osmanlı toprak bütünlüğünün savunulması açısından stratejik önemi çok büyüktür. Girid adasının, Anadolu lu olarak kabul edilen ilk sakinlerinin (Eteokretler) M.Ö. 4000-1400 yılları arasında bugünkü Avrupa medeniyetine ilk ilham kaynağı olan Minos medeniyetini kurdukları bilinmektedir¹. Günümüzde nüfusun çoğunluğunu Yunanca konuşan ve dinî bakımdan Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan Ortodoks Giritlilerin oluşturduğu bu ada, Hanya, Kandiye, Resmo ve Lâşit olmak üzere, Yunan merkezi hükümetinin atadığı valiler tarafından yönetilen dört bölgeye (Nomo'i'ye) bölünmüştür.

Osmanlı yönetimine kadar pek çok siyasi teşekkülün elinde kalan Girit adası ve Giritliler, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasındaki eski Akdeniz ve Ege medeniyetlerinin en önemlilerinden birini temsil etmeleri sebebiyle hep bu coğrafyaya hâkim olmak isteyen birçok fatihin hırslı bakışlarını üzerlerine çekmişlerdir². Ancak sömürgeci bir anlayış ve dinî baskı kurarak yönetmeye çalıştıkları bu adada, gerçek barış, huzur ve yönetimi bir türlü kuramayan bu yönetimler, Giritlilerin haklı tepkileriyle karşılaşmışlar ve sadece Venedik idaresine karşı 20'den fazla isyan vuku bulmuştur³.

Giritlilerin siyasi rollerinin M.Ö. 2. asırda Dorlar tarafından sona erdirilmesinden sonra ada, M.Ö. 69-67 tarihleri arasında Roma idaresine, M.S. 395'te de Doğu Roma (Bizans)'nın İlyrie (Selanik) Eyaleti'ne dâhil olmuştur⁴. Emeviler Dönemi'nde Bizans'tan alınan ada o sırada halkının ekseriyetinin Müslüman olmasını hazmedemeyen II. Bizans yönetimi sırasında (M.S. 961) insan onuruna yakışır gerçek bir yönetim anlayışını devam ettirememiştir⁵. Ancak Giritliler için son hayal kırıklığı, Bizans'ın 12 Ağustos 1204'te yapılan bir antlaşma ile 100.000 gümüş mark mukabilinde adayı Venedik Cumhuriyeti'ne bir ücret karşılığında satmaları olmuştur⁶.

Venediklilerin adada hâkimiyetlerini kurmaya çalışırken, Girit konusundaki hassasiyetleri bilinen Cenevizlilerin ada halkını isyana teşvik etmeleri, Venediklilerin adadan tam anlamıyla istifade etmelerini önlediği gibi⁷, Venedik Cumhuriyet idaresinin 20.000 kişilik bir orduya dayanarak burada takip ettiği ezici ve sömürgeci politika ada halkını mazlum bir duruma düşürmüştür. Hatta Katolik Venedikliler, Girit Ortodoks Ruhban Heyeti'ne ve adanın Ortodoks halkına karşı da çirkin ve barbarca yaptırımlarına devam etmişlerdir⁸.

1 Baron Joseph Von Hammer Purgstall, Osmanlı Devleti Tarihi, C.10, Kitap:50, İstanbul, 1985, s.66; Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları-1821 Yılına Kadar Girit" Bellekten, C.IX, Sayı:34, Ankara, Nisan 1945, s.164. Kral Minos'la ilgili efsaneler için bkz. Bedreddin Cömert, Mitoloji ve İkonografi, Ankara, 1980, s.53-54, 57-59.

2 Tukin, a.g.m., s.163; Sadri Ertem, Tarih El Kitabı, İstanbul, 1938, s.95-98.

3 Tukin, a.g.m., s.20-21.

4 Tukin, a.g.m., s.166-167.

5 Tukin, a.g.m., s.170-171.

6 Karl-Friedrich Kienitz, Büyük Sancağın Gölgesinde, Çev. Seyfettin Halit Kakinç, Tercüman 1001 Temel Eser, No:45, s.192; Hammer, a.g.e., C.10, Kitap:50, s.70.

7 İslam Ansiklopedisi, "Girid", C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1988, s.793.

8 Tukin, a.g.m., s.173-179; Venedikliler "dük" unvanını taşıyan bir umûmî valiyi Girit'in idaresini verdiler. Valinin maiyetinde bir büyük kumandan iki müşavir bulunmaktaydı. Ada, Kandiye, Hanya, Resmu (veya Ritumu) ve

Stratejik önemi dolayısıyla Beylikler Dönemi’nde (özellikle Aydınöğulları ve Saruhanöğulları zamanından beri) Türklerin dikkatlerini çeken Ege Denizi Denizi’ndeki diğer adalar ve özellikle Girit⁹ ve Kıbrıs adaları, bu beyliklerin Osmanlı Devleti’nin topraklarına katılmasından sonra¹⁰ onların denizcilik geleneğine sahip çıkan Osmanlı Devleti’nin de akınlarına sahne olmuştur (1438-1455). Kıbrıs ve Girit’in de ihmal edilmediği bu akınlarda pek çok adanın Türk hâkimiyetine geçmesi ve özellikle Doğu Akdeniz’in kilidi olan Kıbrıs Adası’nın 1570’deki fethi¹¹ Girit’in yerli halkına Venedik’in kötü yönetiminden kurtulmak için bir ümit verdiğini kabul etmek gerekir.

Bu yüzden Barbaros Hayrettin Paşa’nın etkili kuşatmalarıyla, Osmanlı Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri alınmak istenen adada¹² Venediklilerin etkili savunmasına karşılık, yerli halkta Osmanlıya karşı güçlü bir güven oluşmuştur. Bunun sonucunda Girit halkı zafere giden yolda, adanın Türklere teslimi konusunda, Osmanlı askerlerine yardım etmişlerdir¹³.

Üstelik 25 Eylül 1538 Preveze Deniz Savaşı’ndan sonra Akdeniz’in denetimini Türklere bırakmak zorunda kalan Venedikliler¹⁴, 1574 yılında “Giacomo Foscarini” gibi valileriyle adanın yönetimini ıslaha çalıştılsa da, Giritlilerin adadan Osmanlı topraklarına göçünü önleyememişlerdir¹⁵. Aradan geçen zaman içerisinde Osmanlı Devleti’ndeki bazı gaileler, yönetimindeki bazı istikrarsızlıklar ve ara sıra yaşanan kadınlar saltanatı ve naipliklerin sıkıntıları, Girit’e gereken önemin verilmesine mâni olmuştur¹⁶. Nihayet Osmanlı Padişahı Sultan IV. Mehmet zamanında, Limni Adası ve Bozcaada Venediklilerden alınıp Çanakkale Boğazı’nın emniyeti

Sitia olarak 4 yönetim mıntkasına ayrılmıştı. İdari kademedeki Kandiye’de Umûmî Vali, diğerlerinde rektörler bulunmaktaydı. Bunların yanında birer danışman vardı. Ayrıca iki hazinedar mâli işleri idare ediyordu. Bkz. Tukin, a.g.m., s.176; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi – Girit Seferi (1645-1669), C.3, Kısım: 3’ün Eki, Gn. Kur. Harp. Tar. Yay., Ankara 1975, s.12; Ayrıca bkz. Ayşe Nühket Adıyeye, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), Ankara 2000, s.13-14.

9 Himmet Akin, Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara 1968, s.31, Gazi Umur Bey’in fetihleriyle ilgili olarak bkz. A.g.e., s.46-47; Mükremin Halil Yınanç, Düsturname-i Enveri, (Türk Tarih Encümeni Külliyyatı) Evkaf Matbaası, İstanbul 1929, s.41-42. Gâzi Umur Bey 1332-1342 arasında Semendirek (Semadirek), Adalar, Arıboz (Eğriboz), Mora, Yunanistan, Girit ve Kıbrıs seferlerinin bazılarını Saruhanöğlü Süleyman bey ile birlikte yapmışlardır. Bkz. Muzaffer Gökman, Tarih Boyunca Ege Kavgası, İstanbul, 1977, s.71.

10Akin, a.g.e., s.83. Bu sıradaki mücadelelerle ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.1. Ankara, 1982, s.351-355.

11 Orhan Şaik Gökyay, Kâtip Çelebi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, Gn. Yay. No.232; Ankara, s.140-148; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, Kısım 2, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977, s.411-679,681,724 V.d.; Tukin, a.g.m., s.180-181; Kâtip Çelebi, Tuhfetü’l Kibâr Fi Esfâri’l Bihâr (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan), Tercüman 1001 Temel eser, yay. Haz: Orhan Şaik Gökyay, C.1, İstanbul, 1980, s.132-140.

12 Mustafa Nuri Paşa, Netâyicül-Vukûat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), Sadeleştiren: Neşet Çağatay, C.2, Ankara, 1979, s.99.

13 Niyazi Ahmet Banoğlu, Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi, İstanbul 1991, s.32-33; Ada alınırken çekilen güçlükler ve takip edilen strateji ile ilgili olarak bkz. Gökyay, Kâtip Çelebi, s.148-153.

14 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.3, Kısım 2 s.673-674,679-689. Gerek Preveze Deniz Savaşı gerekse Barbaros Hayrettin Paşa tarafından 3 Temmuz 1537’de Girit’teki Milopotamo ve 15 Temmuz 1538’de Hanya ve sırasıyla Menililo, Resmo (retimo), İstiyeh, İsklarya ve İstilo adındaki hisarlara yapılan baskınlar hakkında bkz. Kâtip Çelebi, Tuhfetü’l Kibâr Fi Esfâri’l Bihâr, C.1, s.79-86.

15 Tukin, a.g.m., s.184-186; Banoğlu, a.g.e., s.32-33; Hakkı Dursun Yıldız (Ed.)- (Heyet), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.10, İstanbul, 1987, s.353-361, 384-389.

16 Mehmet Zillioğlu (Evliyâ Çelebi), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran- Necati Aktaş-Mümin Çevik, C.3-4, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s.894-897.

garanti altına alındıktan sonra Girit Adası'nın da Venediklilerden tamamıyla kurtarılmasına karar verilmiştir. İki buçuk yıl süren bir mücadelenin ardından, daha önce batı ve orta kesimleri Osmanlı hâkimiyetine girmiş olan Girit Adası Osmanlı kuvvetleri tarafından fethedilmiştir. 6 Eylül 1669 tarihinde Kandiye'deki Venedik kuvvetlerinin komutanı "Francesco Morisini" tarafından 18 maddelik bir anlaşma ile ada, Fazıl Ahmet Paşa'ya teslim edilmiştir. "Policastro" adı ile anılan bu antlaşmaya göre, Venediklilerin elinde kalan Suda, Karabusa (Granbosa) ve Spilyonya kaleleri hariç bütün Girit Adası Türk hâkimiyetine girmiş oluyordu. Böylelikle Giritli Hristiyanlar, baskıcı Katolik yöneticilerden kendilerini kurtaran Türk yöneticilerine saygı göstermişlerdir. Bu arada Hristiyan ahaliden bir kısmı kendi istekleriyle İslam dinini kabul etmiştir¹⁷.

Paliocastro Antlaşması ile yaklaşık dört buçuk asır Girit adasında sadece sömürgeci bir anlayışla varlığını sürdürmeye çalışan Venedik Cumhuriyeti ve onun keyfi idare sistemi yıkılmış, yerine Avrupalı sömürgeci devletlerin dahi sömürgelerinde bile tatbikine yanaşmak istemedikleri, insafli ve insan hukukunu gözetilen bir Türk hükümet idaresi kurulmuştur. Daha önceleri Venedik'in zorba idaresinden kaçarak İstanbul, Mısır ve diğer Osmanlı topraklarına göç eden Giritli göçmenlerin adanın fethinden sonra geri dönmeleri, onların Osmanlı Türk-İslâm idaresini beğendiklerine dair doğruluğu tartışılmaz bir belgeye imza atmaları anlamına gelmektedir. Ceneviz ve Bizans yardımlarından ümitlerini kestikten sonra Türkleri bir kurtarıcı gibi görmüş olan Giritliler, bu ümitlerinde aldanmadıklarını çok kısa bir sürede anladılar. Osmanlı Türkleri adaya ayak bastıkları andan itibaren Osmanlı askeri kuvvetlerinin, fetihten sonra ise Osmanlı hukuk yönetiminin, hususi bir muamelesine kavuşmuşlardır¹⁸.

Girit adasının başlangıçta dört paşalığa ve çok geçmeden de üç sancağa ayrıldığı bilinmektedir. Bu paşalıklardan bir tanesinin diğerlerine nazaran çok daha nüfuzlu olduğu ve diğerlerini kontrol etme yetkisini taşıyıp taşımadığı tartışma konusu olmuştur¹⁹. Ancak vak'anüvis tarihlerinde ve araştırma mahsulü eserlerde Girit Adası'nın fethinin tamamlanması tarihinden itibaren, Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına (Muhafızlık) ayrıldığını ve mümtaz bir eyalet olarak Osmanlı idare sistemi içerisinde yer aldığını görmekteyiz. Bu ilk iki muhafızlığa gönderilen yöneticiler vezirlik rütbesine sahip olmakla birlikte, bazen Hanya muhafızlığına mîr-i miranlık (beylerbeyi) ve Resmo muhafızlığına da bazen vezirlik rütbesine

17 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi – Girit Seferi (1645-1669), C.3, Kısım: 3, s.81-84. Anlaşma dışında bırakılan kalelerin daha sonra Osmanlı Devleti topraklarına dahil edilmesiyle ilgili olarak bkz. Tukin, a.g.m., s.193; ayrıca bkz. Mehmed Selâhi, Girit Mes'elesi 1866-1889, Hazırlayan: Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1967, s.2. Granbosa Kalesi'nin alınmasıyla ilgili olarak bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Zübele-i Vekâyiât (Olayların Özü 1689-1694), C.3, Sadeleştiren: Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel eser, İstanbul, 1979, s.113-14. Hristiyan Girit halkının İslamiyet'i kabul etmesi ile ilgili olarak bkz. Nihad S. Sayar, Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları, İstanbul, 1977, s.129-130,132,143; 1647-1656 arası Venediklilerle Adalar Denizi'ndeki (ege) mücadeleler için bkz. Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l Kibâr Fi Esfârî'l Bihâr (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan), C.2. Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1980, s.185-224.

18 Tukin, a.g.m., s.194; Yönetimle ilgili olarak ayrıca bkz. Mehmet Zillioğlu (Evliyâ Çelebi), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran- Necati Aktaş-Mümin Çevik, C.8, Üçdal Neşriyat, İstanbul, (Basım tarihi bulunmamaktadır), s.153,242.

19 Tukin, a.g.m., s.195.

sahip yöneticilerin tayin edilmiş olduğu görülmektedir. Bu muhafızlıklardan bazen ikisinin, bazen de üçünün idaresi, zaman zaman tek bir zatin idaresine verildiği de olmuştur²⁰. Örneğin,1821 Mora ihtilâli sırasında, her üç muhafızlıkta Kandiye Valisi Süleyman Paşa’nın idaresinde birleştirilmiş, bu tarihten itibaren de Kandiye yönetim merkezi olmuştur²¹. Ancak, önceleri vilâyet merkezi Kandiye şehri olmakla birlikte²² 1850 tarihinden itibaren yerini Hanya şehrine terk etmiştir²³.

Osmanlı idaresinde şer’î hukukun reayaya (üretici çiftçi köylü) yüklediği mükellefiyetler istisna edilecek olursa, Girit adasında yaşayan Müslüman ve Müslüman olmayan tebaa arasında hemen hemen hiçbir esaslı fark gözetilmediği söylenebilir²⁴. Adanın yerli ahalisinin çoğunluğunu meydana getiren Ortodoks Girit halkı Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerinde yaşayan “Hıristiyan-Ortodoks” Osmanlı vatandaşları gibi aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olmuşlardır²⁵. Ayrıca daha önce zapt edilmiş bulunan Sakız, Midilli, Kıbrıs adalarında ve Müslüman halkın yaşadığı diğer yerler gibi, toprak, Gayrimüslim halkın mutlak mülkü olarak bırakılmıştır²⁶. 1703 tarihinde Girit’te Dirlik (Tımar) sisteminin kaldırılması ile dirlik sahiplerine maaş bağlanmış veya topraktan tasarruf hakkı sağlanmışır²⁷. Ancak bu durum, -vergilerden bahsedilecek kısımda da görüleceği gibi- zaten halkın manevi bakımdan olduğu gibi maddi bakımdan da korunduğu Girit adasında gözle görülür bir sarsıntı meydana getirmemiştir.

Tahmin edileceği gibi, adanın fethinden sonra can, namus ve malları emniyet altına alınan Girit halkı dini bakımdan da mutlak bir hürriyete sahip olmuşlardır. Böylece Osmanlı Türkleri, İslam dininin bir gereği olan “Dinde zorlama yoktur²⁸” kaidelerini olgun bir inançla yerine getirmiş ve atalarının asırlarca önce başlattığı bir geleneği bozmak istememiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Türkler, Girit’e ayak bastıkları günden itibaren yerli halkın din ve mezhep işlerine karışmamış, onların ruhanî kurumlarında merasim veya dini tören yapmalarına da ses çıkarmamışlardır. Girit halkı dinî kurumlarının idaresinde serbest olduğu gibi, kendi öğretim kurumları, adet ve göreneklerinin idaresi ve düzenlenmesinde de tamamen serbest bırakılmışlardır. Aynı zamanda anadilleri olan Girit’te konuşulan lisana dahi Osmanlı Türkleri tarafından müdahale edilmemiştir. Hatta Müslüman olmak şartıyla Türklerle

20 Tukin, a.g.m., s.196. Evliya Çelebi, Girit’in üç sancağını Hanya, Retmo (Resmo) ve Selve olarak bildirmektedir. Bkz. Mehmet Zillioğlu (Evliyâ Çelebi), Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Sadeleştirilenler: Tevfik Temelkuran- Necati Aktaş-Mümin Çevik, C.1-2, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s.124. Girit Adası’nda imparatorluğun diğer bölgelerinde alınan İspençe, tapu, otlak, kışlak, tuz, vb. dıvai ve örfî vergiler alınmamıştır. Bu konuda özel fermanlar hazırlanarak “Ada hususi imtiyaz ve müsaadelere nail olmuştur” denilmiştir. Bkz. Adıyeke, a.g.e., s.15.

21 İslâm Ansiklopedisi, “Girid Mad.,” C.4, s.794.

22 Mehmed Salâhi, a.g.e., s.3; Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C.8, s.242.

23 İslâm Ansiklopedisi, “Girid,” C.4, s.794

24 Tukin, a.g.m., s.200.

25 Tukin, a.g.m., s.196.

26 Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Ankara, 1978, s.12; Tukin, a.g.m., s.198.

27 Halil Cin, a.g.e., s.110. III. Ahmed’in emri ile H. 1116 (1704)’da yapılan yazımda adada toplam 1063 köyde 35.853 emlak sahibi belirlendi. Bunların dışında fetihten sonra tımar ve tevcihi esasları belirlenerek gerçekleştirildi.

Ayrıca Reaya Kanunu gereğince başka vergiler ve gümrük vergisi konuldu, bkz. Adıyeke, a.g.e., s.15

28 “Dinde zorlama yoktur” dini emriyle ilgili olarak bkz. Kur’ân-ı Kerim ve Meâl-i Âlîsi, Haz: A. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul (Basım tarihi bulunmamaktadır), s.43, Bakara Suresi, Ayet No: 256.

evlenmiş olan yerli Giritli kadınlarından doğan çocuklara, anneleri tarafından Girit Dili'nin öğretilmesine bile karışmamışlardır. Böylece, Müslüman ve Hristiyan halkın birlikte yaşadığı Girit yerleşim birimlerinde, konuşulan dil, Türkçe değil, Girit Rumcası olmuştur²⁹.

Girit halkı, Osmanlı yönetim örgütüne dâhil olduktan sonra, hak ve hukuklarının korunması ve gözetilmesi konusunda devletin tam olarak yardımına kavuşmuşlardır³⁰. Bunun sağlanabilmesi için başlangıçta Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarında birer kadı (hâkim), kazalarda ise birer kadı vekili bulunurdu. Bunlar her türlü davaları şer'î hükümlere göre hallederlerdi³¹. Osmanlı Devleti Girit'te otoritesini hiçe sayan ve bütün halkın veya özellikle Hristiyan tebaanın hoşuna gitmeyecek hiçbir yolsuzluğa ve fena bir idareye müsaade etmemiştir. Halkın şikâyetlerini daima dikkate alarak, memnuniyet verici ve sükûna kavuşturucu bir iç siyaset takip etmiştir³².

Kandiye'ye başlangıçta tayin edilen valiler arasında halkın tepkisine sebep olacak, keyfi bir takım uygulamalara kalkışanlar, halkın şikâyetleri haklı bulunduğu takdirde, ya başka yerlere tayin edilmişler veya mallarına el konarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Bu uygulamalardan ilki, H. 1096 (M.1684-1685) senesinde Kandiye Muhafızı (Vali) Burunsuz Ahmet Paşa, halkın haklı şikâyetleri üzerine görevden uzaklaştırılarak, yerine Rüzmançeci³³ Esseyid Mustafa Efendi getirilmiştir. Ancak görevli olduğu esnada 40.000 kile buğdayı para hırsıyla Venediklilere sattığı anlaşıldığından idam edilmiştir. Aynı şekilde H. 1106 (1694-1695) senesinde Kandiye Muhafızı Vezir Fındık Mehmet Paşa da kendisine haksız kazanç ve bu yolda Müslüman ve Hristiyan halka zulüm ve hapis cezaları verdiği anlaşıldığından, durumu yerinde araştırmak üzere görevlendirilen Halepli Ahmet Ağa'nın raporu üzerine, 1695 yılında idam olunmuştur. Yerine ise Hanya muhafızı İspanakçı İsmail Paşa tayin edilmiştir. Yine H. 1123 (1711/1712) senesinde hukuk dışı birtakım uygulamalara kalkışan ve kiliselerdeki gümüş kandilleri gasp etmek veya reayadan vergi haricinde para toplamak gibi davranışlarda bulunan Kandiye muhafızı Kalaylı Ahmet Paşa, hakkındaki şikâyetin doğruluğu anlaşıncaya İstanköy Adası'na sürgün edilmiş, yerine ise Vezir Yusuf Paşa atanmıştır³⁴.

Osmanlı yönetimi, Girit Adası'nda sadece valilerin değil, hem devlete, hem de

29 Tukin, a.g.m., s.196; Adıyeke, a.g.e., s.14. Girit Dili konusunda Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C.8, s.247'de bilhassa İsfakya'da konuşulan lisanın Arapçaya yakın bir lisan olduğundan söz edilir. Kabul edilmelidir ki Rumca (Bizans'ın konuştuğu dil) da bilen bu insanların, pek çok el değiştiren ada da hâkim devletin konuştukları lisandan etkilenmemeleri düşünülemez. Dolayısıyla Girit halkı ilk geldikleri andaki lisanı Osmanlı fetihleri sırasında da kullandıklarını söyleyemeyiz. Ancak bunun Rumca (Bizans Dili) olduğu konusunda da kesin bir bilgiye sahip değiliz.

30 "Ada (Girit Eyaleti) büyük olduğundan adanın kırk bin askeri ve bir yeniçeri ağası, bir veziri, bir mal defterdarı, tımar defterdarı, defterdar emini, çavuşlar kethüdası, emini ve kâtibi, ruznâmecisi, alay beyleri, çeribaşları vardı" Ada alındığı tarihlerde yedi vezir ve kırk bin askerle idare edilmekteydi. Bkz. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C.1-2, s.124; Tukin, a.g.m., s.200-201.

31 İslâm Ansiklopedisi, "Girit", C.4, s.794.

32 Tukin, a.g.m., s.201.

33 Rüzmançeci, günlük olayları bir deftere kaydeden devlet görevlisidir. Bkz. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Zübde-i Vekâiyat (Olayların Özü), C.2, Sadeleştiren: Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1977, s.20.

34 Tukin, a.g.m., s.201-202.

ada halkına karşı ihaneti sabit görülen ya da yolsuzlukla adı anılan diğer devlet memurları hakkında da acımasız kararlar almaktan çekinmemiştir. Bu cümleden olarak Girit Defterdarı ve divan hocalarından (bir önceki görevi belediye başkanı/Şehremini olan) Hacı Osman Efendi de aynı akıbete uğramaktan kurtulamamıştır. Bu kimse adadaki arazi ve malikâne sahiplerinden zamanı gelmeden vergi talep ederek mal ve mülklerini zorla sattırmak veya kendi mülküne katmak suretiyle, vergi usulünde (veya devletin, toprağı halkın kullanımına sunduğı kira hizmetlerinde) karışıklığa sebep olduğı için, halkın kendisini devlete şikâyetlerine sebep olmuştur. Buna ilâveten, kendi adına 4 adet sahte ferman düzenleyerek- ki burada kendisini mütesellimlik imtiyazına lâıyk görmüştür- vergi toplama işlerinde de sahtekârlığı ortaya çıkan Osman Efendi, H. 1138 (1725) tarihinde padişahın emriyle öldürülmüştür³⁵.

Ancak gerçekleri çarpıtarak Girit defterdarı Osman Efendi’den (Miladi: 1769/ 1770) eserlerinde Girit Valisi Hacı Osman Paşa olarak bahseden yabancı tarihçiler, “bu şahsın, Girit’te ıslahı gereken Yeniçerileri yola getirmek için, Hristiyan halkı silahlandırdığını; bunların Müslümanlar üzerine yürüdüğünü, bu yüzden boğdurulduğunu” söylemektedirler. Bu tür yazılar, Girit isyanlarını haklı göstermek ve Girit Adası’nda kanundan ziyade yeniçerilerin isteklerinin geçerli olduğunu; paşaların ve diğer devlet adamlarının zengin olmaktan başka bir şey düşünmediklerini; Hristiyanların namuslarının dahi emniyet altında olmadığı zannını vermek amacı taşımışlardır. Zira, basit zabıta vakalarından yola çıkarak böyle bir kanaate varıldığı görülen bu tür yazılar, maalesef sadece Osmanlı idaresini yermek düşüncesiyle kaleme alınmıştır³⁶.Çünkü Osmanlı Devleti, yukarıda anlatıldığı gibi, kendi iradesi dışında ortaya çıkan ve halkı rahatsız eden olayları her zaman hukuk kuralları dâhilinde çözmeye çalışmıştır.

Şunu hemen belirtmemiz gerekir ki; yukarıda Girit’te vazife görmüş bazı devlet adamları hakkındaki şikâyetlerin hepsinde, sadece halkın şikâyetleri dikkate alınmakla kalmıyor, aynı zamanda olayların doğru olup olmadığı büyük bir hassasiyetle araştırılıyordu. Böylece devlet, her konuda olduğu gibi bu konuda da haksız bir karar almaktan şiddetle kaçınmaktaydı.

Yine diğer olaylara ilaveten bahsedebileceğimiz H.1180 (1767) senesinde Girit defterdarı hakkında şikâyete konu olan olay devletin bu konudaki hassasiyetinin güzel bir örneğidir. Konu ile ilgili olarak, Kandiye muhafızı Hamza Paşa’ya ve Kandiye kadısına gönderilen Padişah fermanında, “bir devlet memurunun, Girit Valisinin kendisine bizzat bildirmedığı bu tür şikâyetlerle görevden alınamayacağı” bildirilmiştir. Böylece konunun vali ve kadılar tarafından halk arasında yaptıkları araştırma neticesinde, Kandiye, Hanya ve Resmo halkının defterdardan memnun oldukları anlaşılacak adaletin yanlış işlemesi önlenmiştir³⁷.

35 Tükin, a.g.m., s.203.

36 Tükin, a.g.m., s.202-203.

37 Tükin, a.g.m., s.204. Ancak devletin herhangi bir tereddütte sağlam bir tahkikatla yönetici kadrosundaki kaliteyi muhafaza etme gayretlerine rağmen, Girit Adası’nda bilhassa “kapıkulu taifesi”nin haksız şerrinden bazı yöneticiler canlarını kurtaramamışlardır. Bkz. Zübde-i Vekâiyat, C.2, s.128-129.

Bâb-ı Ali aynı zamanda gerek Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına valilerin tayinleri esnasında, gerekse Mayıs ayında yapılan rütbe terfilerinde “bütün ada halkının zulümden ve adaletsizlikten uzak tutulmasını, korunmasını ve bunun aksi bir hareketten kesinlikle kaçınılması gerektiğini” Girit’te bulunan idari kadroya daima hatırlatmıştır. Hatta bunu bir gelenek haline getirerek takipçisi olmuştur³⁸.

Bu amaçla, Mora İsyanı’ndan sonra Girit, Mısır idaresine verildiği esnada Kandiye, Hanya, Resmo ve İsfakya’da Müslüman ve Hristiyan azalardan oluşan birer meclis kurulmuştur. Vali ve kaymakamların başkanlık ettiği bu meclisler, dini ve mirasa ait konuların dışında olmak şartıyla her türlü anlaşmazlıkları çözüme vazifesini üzerlerine almışlardır. Bu meclislerin aldıkları kararlar, ancak Kandiye Meclisi’nde istinaf olunabilirdi. Yani adı geçen meclisten herhangi bir kararın iptali veya kaldırılması istenebilirdi.

Girit, Mısır idaresinden geri alındıktan sonra bu meclislerin teşkilat yapıları yeniden gözden geçirilerek ıslahata tabi tutulmuştur. Böylece İsfakya ve Hanya sancaklarındaki meclisler birleştirilerek, Hanya’da bir, Kandiye ve Resmo sancakları için ise söz konusu sancaklarda birer olmak üzere üç meclis kurulmuş, meclislerin 18 maddelik bir kuruluş, 20 maddelik de vazifeleriyle ilgili tüzükleri hazırlanmıştır. Bu meclisler kadılar, mali memurlar ve gümrük müdürleri ile her sancağın kendisine bağlı kazalarından birer Müslüman ve Hristiyan azasından oluşmaktaydı. Böylece, Kandiye Meclisi’nde 30, Hanya’da 17, Resmo’da ise 12 aza ile halkın şikâyetlerine çare aranmaktaydı³⁹. Ekmek ve diğer gıda maddelerinin fiyatının tespit edilmesi ve bayındırlık işlerinin yürütülmesiyle birlikte, şahsi ve genel hukuktan doğan her türlü davalara bakmak bu üç meclisin vazifeleri arasındaydı. Meclisler valinin izni olmadığı sürece ölüm cezası veremezdi. Daha sonraları ise ölüm cezalarıyla ilgili kararlar Babîali tarafından kabul edilmediği sürece uygulanmaması kaidesi kabul edilmiştir. Yine başlangıçta olduğu gibi emlak, nikâh ve mirasla ilgili anlaşmazlıklara şer’î mahkemeler, Hristiyanlar arasındaki boşanma davalarına da piskoposlar bakmakla yükümlü kılınmıştır.

Daha sonra bu üç meclis yeterli görülmeyerek ayrıca her kaza merkezinde, kaza müdürlerinin başkanlığında birer meclis teşkil olunmuştur. Kadı vekili, piskopos veya vekili ile 3 Müslüman ve 3 Hristiyan üye bu meclisin daimi üyeleri idi. 1868 yılına kadar geçerliliğini koruyan bu usul, bu tarihten sonra terkedilerek 1868 Nizamnamesi gereğince idarî işler idare meclislerine, adlî işler ise yeniden kurulan ve bidâyet ve istinaf olarak ikiye ayrılan nizâmî mahkemelere verilmiştir. Ancak bu mahkemelerde alınan kararlar, İstanbul temyiz mahkemesinde görüşülmek zorundaydı. Bu usul de bir müddet sonra değişikliğe uğrayarak, Girit’in bilhassa adlî teşkilâtında yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve sadece Girit Adası’na ait özel kanunlar çıkartılmıştır. Bunlar; “Teşkil-i muhâkim-i nizâmat, muhakemat-ı hukûkiyeye ve usûl-i muhâkemât-ı cezâiyye” kanunlarıdır⁴⁰.

38 Tukin, a.g.m., s.204.

39 İslâm Ansiklopedisi, “Girit”, C.4, s.794-795.

40 İslâm Ansiklopedisi, “Girit”, C.4, s.795. 1867’de Sadarete gelen Âlî Paşa’nın Girit iç işlerinin tanzimi için çalıştığı

Bu noktada Girit’in Osmanlı Türk idaresinden çıkışı süreci hakkında bir parantez açmakta yarar vardır. Girit’in Türk idaresinden çıkış sürecinin 18. yüzyılın fikri, iktisadi ve siyasi gelişmeleri çerçevesinde 1821’deki Eflak-Boğdan ve Mora’daki ayaklanmalarla başladığı söylenebilir. 1830’da Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanması, Yunan Megali İdeası (Yunan Büyük Ülküsü)’na işlerlik kazandırmış ve Girit’in Yunanistan’a ilhaki ve Osmanlı’dan kopuş sürecini hızlandırmıştır. Zira Girit; Yanya, Selanik, Serez, Edirne, İstanbul, Trabzon, Sisam gibi Megali İdea’nın en önemli unsurlarından biriydi. Bu amaca matuf olarak 1866-1869 yılları arasında Girit’te ortaya çıkan ayaklanmalar, Giritli asilerin 28 Ağustos 1866’da yayımladıkları Manifesto’da ifade edilgi gibi “zafere ulaşınca kadar” yürütülen silahlı mücadelenin önemli kilometre taşları olmuştur⁴¹. İstanbul’daki İngiliz elçisi Lord Lyons’un deyimiyile⁴² “hareketin Rusya, Yunanistan, İtalya ve Amerika konsoloslarının davranışları teşvik edildiği ve cesaretlendirildiği” hesaba katılırsa, bu kilometre taşlarının döşenmesinde hangi güçlerin belirleyici olduğunu kestirmek hiç de zor olmasa gerektir.

SONUÇ

Görülüyor ki, Osmanlı Devleti, Girit’te idarî teşkilatını kurarken, egemen olduğu, ancak Müslümanların çoğunlukta bulunduğu toprakların halklarına ne tür bir muamele göstermişse, Girit halkına da aynı yönetim tarzını uygulayabilecek kurumları kurmakta özel bir çaba sarf etmiştir. Takip ettiği dürüst ve yumuşak siyaset sayesinde, Girit halkının, kendi yöneticilerini dahi merkezî hükümete şikâyet edecek kadar demokratik bir hava yaratmıştır. Kandiye’nin fethinden Yunan bağımsızlık savaşının başlangıcına kadar (1828-1830) hemen hemen bahse konu olacak hiçbir hadisenin meydana gelmemesi, Osmanlı Devleti’nin haklı olarak adada kurduğu yönetimden gurur duymalarını gerektirmektedir. Ancak bu huzur ortamı Osmanlı Devleti’nin kalan zamanında farklı nedenlerle devam etmemiştir. Osmanlı Devletinde bağımsızlık hareketlerinin görüldüğü 19. Yüzyılda Girit’te de muhtelif zamanlarda ayaklanmalara rastlanmış ve Giritli asilerin Osmanlı Devleti’nin toprakları üzerinde emelleri olan bir takım devletlerle işbirliği yaptığı görülmüştür.

sırada karşılaştığı güçlükler ve takip ettiği yol konusunda bkz. Fuad Andıç- Süphan Andıç, Sadrazam Âli Paşa (Hayatı, Zamanı ve Siyâsî Vasiyetnamesi), İstanbul, 2000, s.36-38,48-57. Daha sonraki pek çok ekler yapılacak olan 1868 Girit Vilayet Nizamnamesi’nin 14 maddelik idari, mali ve siyasi hükümlerinin değerlendirilmesi için bkz. Adıyeye, a.g.e., s.22-28.

41 Mithat Aydın, “Girit Ayaklanması (1866-1869)’nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan’ın Rolü”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi/Turkish Journal of Social Research, Yıl: 11, Sayı:1, Nisan 2007, s.121.

42 Aydın, a.g.m., s.126.

KAYNAKÇA

- Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- Akın, Himmet, *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:60, Ankara 1968.
- Andıç, Fuad-Andıç Süphan, *Sadrâzam Âli Paşa (Hayatı, Zamanı ve Siyâsi Vasıyetnâmesi)*, İstanbul 2000.
- Aydın, Mithat, "Girit Ayaklanması (1866-1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi/Turkish Journal of Social Research*, Yıl: 11, Sayı:1, Nisan 2007, s.113-147.
- Banoğlu, Niyâzi Ahmet, *Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi*, İstanbul, 1991.
- Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978
- Cömert, Bedreddin, *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, 1980.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekâyat (Olayların Özü)*, C.II, Sadeleştiren: Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekâyat (Olayların Özü 1968-1694)*, C.III, Sadeleştiren: Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.
- Encyclopedia Britanica "Crete", Vol:5, s.254.
- Ertem, Sadri, *Tarih El Kitabı*, İstanbul, 1938
- Gökman, Muzaffer, *Tarih Boyunca Ege Kavgası*, İstanbul, 1977.
- Gökyay, Orhan Şaik, *Kâtip Çelebi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , İkinci Baskı, Genel Yayın No:232, Ankara (Yayın tarihi bulunmamaktadır).
- İslam Ansiklopedisi "Girit"* , C.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s.790-804
- Kâtip Çelebi, *Tuhfetül Kibâr Fi Esfâri Bihâr (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)*, Tercüman 1001 Temel Eser, C.I, C.II, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1980.
- Kienitz, Karl-Friedrich, *Büyük Sancağın Gölgesinde*, Çev: Seyfettin Halit Kakinç, Tercüman 1001 Temel Eser, No:45 (Basım tarihi bulunmamaktadır.)
- Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlîsi*, Hazırlayan: A.Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul (Basım tarihi bulunmamaktadır.)
- Zillioğlu Mehmet (Evliya Çelebi), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.3, 4, Üçdal Neşriyat, İstanbul (Basım tarihi bulunmamaktadır.)
- Mehmed Selahi, *Girit Meselesi 1866-1889*, Hazırlayan: Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1967.
- Zillioğlu, Mehmet, (Evliya Çelebi), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.1, 2, 8,

- Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş-Münir Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul (Basım tarihi bulunmamaktadır.)
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ül-Vukûat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, C.I, II, Ankara, 1991.
- Purgstall, Baron Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.10, Kitap: 49-52, İstanbul, 1985.
- Sayar, Nihad S., *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul, 1977
- Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi*, C.II, İstanbul, 1329
- Tukin, Cemal, “Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları-1821 yılına kadar Girit”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.IX, Sayı:34, Ankara (Nisan 1945).
- Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, C.III, Kısım:2, Ankara 1977.
- Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi – Girit Seferi (1645-1669)*. C.III, Kısım:3, Genel Kurmay Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1975.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.1 Ankara, 1982.
- Yıldız, Hakkı Dursun (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.10, İstanbul, 1987.
- Yinanç, Mükremin Halil, *Düsturnâme-i Enverî (Türk Tarih Encümeni Külliyyâtı)*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1929.